

Л. Д. Божко

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

В. Д. Холодок

Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

ТУРИЗМ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Л. Д. Божко, В. Д. Холодок. Туризм: проблеми та перспективи розвитку під час війни

Розглянуто, як зарубіжні, так і вітчизняні наукові праці аналізують різні аспекти розвитку туризму під час воєнних дій та терористичних загроз. З'ясовано, що стрімкий розвиток сучасного туризму, наявність у цей період воєнних конфліктів та багаточисельні зв'язки між війною й туризмом спонукали багатьох дослідників звернутися до цієї проблеми. Темою досліджень стали складні відносини між війною та туризмом з урахуванням всього спектра їхньої динаміки, включаючи політичні, психологічні, економічні та ідеологічні фактори на різних рівнях, у різних політичних і географічних точках. Відзначено, що дослідження теми впливу воєнних дій на туризм в Україні лише починаються і вони є досить фрагментарними та епізодичними. Проаналізовано досвід країн, які успішно відновлюють туристичну галузь після війни, і їх накопичений досвід у цій сфері має стати підґрунтям для України в розробці власних планів щодо існування та подальшого розвитку туризму в країні.

Ключові слова: *туризм і війна, тероризм, туристична діяльність, «туризм пам'яті», туристичний «ландшафт».*

L. Bozhko, V. Kholodok. Tourism: issues and prospects of development during the war

The relevance of the study. Today, tourism has become a strategic branch of economic development in different countries. It promotes social and cultural development, spreads welfare and the level of the population and promotes the country to the world market, as well as increases its economic potential.

Russian aggression posed new challenges to the tourism industry of Ukraine, which had already experienced significant negative effects of large-scale restrictions caused by the two-year epidemic of COVID disease before the war. Currently, we need to

plan how we will develop Ukrainian tourism during the war and after its end. The article is devoted to the study of the scientific output of both foreign and domestic scientists, which deals with a wide range of topics related to the development of tourism during military operations and terrorist threats. The experience of countries that quickly recovered after large-scale conflicts and where tourism began to occupy one of the leading positions was analyzed. Getting close with this experience will undoubtedly help in developing a strategy for the development of tourism in Ukraine in these new times.

The purpose of the article is to study the impact of military actions on the development of tourism and to analyze the experience of tourism developing in the countries affected by military conflict.

The methodology. Methods of abstraction, analysis and synthesis were used in the research process.

The results. So, it can be noted that today, the topic of war and tourism is quite relevant, because in many countries the share of income from tourism is a significant percentage of GDP, and military conflicts have affected many countries. The range of researched issues of the connection between war and tourism covers a wide range of issues. It is location, political strategies, historical contingencies, transport links and economic feasibility that play a role in the development and continuation of tourism before, during and after the war. Examples of countries that have successfully restored the tourism industry after the war and their accumulated experience should become a basis for Ukraine in developing its own plans for the existence and further development of tourism in the country.

It is emphasized that special attention should be paid to the preservation of cultural heritage during the war. The example of the war in Yugoslavia, the rule of the Taliban in Afghanistan, and more recently the military aggression of Russia against Ukraine,

* This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

show that aggressors are not necessarily guided by the acquisition of land, resources and power. Instead, their goal is mostly to destroy cultural heritage, evidence of an uncomfortable past that they are trying to rewrite. According to preliminary estimates, since the beginning of the war in Ukraine, more than 150 different monuments and cultural objects have been completely damaged or destroyed. The Ukrainian Cultural Foundation has created an interactive “Map of Cultural Losses” that demonstrates the extent of the destruction of monuments as a result of Russia’s invasion in Ukraine. Therefore, all the experience accumulated by the countries in similar conditions will be useful to Ukraine and needs to be studied in detail.

With a protracted military conflict with Russia, in our opinion, Ukraine should pay special attention to Israel’s experience in tourism development. As the experience of the countries that have experienced similar events shows, the current attention to Ukraine from almost the whole world can also be used to develop tourism, for example, to provide information about our history and culture, and not only about military operations.

The scientific novelty. Consideration of the relationship between tourism and hostilities and prospects for its development in Ukraine.

The practical significance. The materials of this article can be used to develop programs or strategies for the development of tourism in wartime and postwar period.

Keywords: *tourism and war, terrorism, tourist activity, “memory tourism”, tourist “landscape”.*

Актуальність теми дослідження. Російська агресія актуалізувала нові виклики перед туристичною галуззю України, яка вже до того зазнала значних негативних впливів масштабних обмежень, викликаних дворічною епідемією ковідної хвороби. Наразі потрібно планувати, як ми будемо розвивати український туризм під час війни та після її завершення. У світі є багато прикладів, коли після масштабних конфліктів країни швидко відновлювалися і туризм у них займав одну з лідируючих позицій. Тому вивчення їх досвіду щодо діяльності туристичної галузі під час і після війни є досить актуальним для українських фахівців туристичного бізнесу та туризмознавців.

Постановка проблеми. Багато європейських країн, включаючи Іспанію, Грецію, Італію та Хорватію, які неабияк залежать від туризму, поклали свої сподівання на сезон 2022 р., який допоміг би їм компенсувати втрату доходів через пандемію. Але Росія напала на Україну. На цей момент найбільше постраждали туристичні напрями, розташовані неподалік України, включаючи Польщу, Болгарію, Хорватію, Естонію та Угорщину, де, за даними «ForwardKeys», кількість бронювань скоротилася на 30–50% (Predicting Travellers’ Impact, 2022). Багато туристичних операторів у цих країнах зайняті наданням допомоги біженцям, котрі рятуються від російських військ, і не в змозі спрогнозувати, які аспекти війни можуть вплинути на розвиток туризму.

Потрясіння, викликані збройними конфліктами, вносять глибокі зміни в туристичний «ландшафт» країн. Створюється нова спадщина, а постконфліктний «туризм пам’яті», який зараз зароджується, з часом буде об’єднуватися з іншими напрямками – культурним, просвітницьким, екстремальним тощо. Усі ці зміни потребують постійного моніторингу і дослідження для того, щоб своєчасно і адекватно реагувати і розробляти нові стратегії розвитку туризму. Ознайомлення з доробком світової наукової спільноти з цієї проблематики, досвідом країн, які пройшли цей шлях, безперечно допоможе в розробці стратегії розвитку туризму і в Україні в ці нові часи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До однієї з перших робіт, де було проаналізовано численні зв’язки між війною та туризмом, належить праця Батлера і Сунтикула (Butler, R. & Suntikul, W., 2013). У ній автори дослідили складні відносини між війною та туризмом з урахуванням усього спектра їхньої динаміки; включаючи політичні, психологічні, економічні та ідеологічні чинники на різних рівнях, у різних політичних та географічних точках. Питання миру та туризму ними розглядаються тією мірою, якою вони стосуються наслідків війни для туризму, що виникають після припинення військових дій.

Також однією з актуальних тем, які досліджуються нині, є зв'язок між міжнародним туризмом, озброєним конфліктом і воєнними витратами. У цих дослідженнях підкреслюється пагубний вплив збройних конфліктів, тероризму і війна на міжнародний туризм (Araña & León, 2008; Feridun & Shahbaz, 2010; Fleischer & Buccola, 2002; Isaac, 2010; Neumayer, 2004; Saha & Yip, 2014), (Gray & Wilson, 2009).

В Україні після подій 2014 року також звернули увагу на зв'язок військових дій і туризму. Впливу тероризму та військових дій на міжнародний туризм присвячене дослідження І. А. Савченка. Науковець проаналізував військово-політичні бар'єри, які впливають на функціонування міжнародного туризму, та означив географію терористичних дій, що негативно вплинули на міжнародні туристичні потоки (Савченко, 2015). В. С. Антоненко розглянув міждержавні та регіональні військові і етнорелігійні конфлікти як лімітуючий фактор розвитку туризму і дійшов висновку, що туризм в Україні потрібно розвивати навіть в умовах воєнної агресії Російської Федерації. Він відзначив, що, з одного боку, під час війни суперечливою є робота над розвитком туристичної привабливості, а з іншого — ця сфера може надавати значні прибутки державі (Антоненко, 2015).

Г. М. Заваріка і А. В. Солодовник у своєму дослідженні приділили увагу впливу різного роду конфліктів на розвиток міжнародного туризму і дійшли висновку, що конфлікти спричиняють руйнування туристичної інфраструктури, занепад туристичної галузі, загрожують життю туристів, але є країни, які цей негативний вплив швидко усувають і туризм швидко відновлюється (Заваріка, Солодовник, 2017).

Незначну увагу значенню військових конфліктів для туризму приділив А. Ю. Парфіненко, аналізуючи події 2014 року в Україні. Він зазначає, що враховуючи лише окупацію Криму країна втратила близько 30% рекреаційно-туристичного потенціалу, а військові події на Сході України та серія терактів у багатьох містах вплинули на загальний імідж країни і спричи-

нили докорінні зміни в структурі туристичного потоку (Парфіненко, 2015, с. 13).

Отже, дослідження теми впливу воєнних дій на туризм в Україні лише починається і вони є досить фрагментарними й епізодичними. Зважаючи на актуальність розвитку туристичної індустрії й туризму для України в умовах воєнних дій Росії, є конче необхідним дослідити науковий доробок з цієї теми і проаналізувати досвід інших країн в подібних умовах.

Мета статті — дослідження впливу воєнних дій на розвиток туризму і аналіз досвіду відновлення туризму в країнах, постраждалих від воєнного конфлікту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Популярними туристичними країнами, що в недалекому минулому пережили воєнні дії на своїй території, є, наприклад, Кіпр, Єгипет, Ізраїль, Герцоговина, Боснія, Хорватія тощо. Так з 1960 р. на Кіпрі почався міжетнічний конфлікт між грецькими та турецькими громадами. У 1964 р. там розмістився миротворчий контингент ООН і було проведено демаркаційну лінію. У 1975 р. Кіпр остаточно був поділений на південну грецьку частину і північну — турецьку. У 2004 р. південна частина острова була прийнята до ЄС. Самопроголошену 1983 р. Турецьку Республіку Північного Кіпру підтримує Туреччина. Нині при населенні 1,22 млн. жителів, частка туризму економіки острова становить близько 18%. У 2021 р. приріст турпотoku в пікові місяці становив до 300% порівняно з 2020 р. (Cyrpus: Selected Issues; IMF Country Report No. 21/126, 2021).

У Єгипті війна тривала з 1967 по 1970 рр. Конфлікт завершився угодою про припинення вогню без територіальних змін. Перемир'я тривало 3 роки. Лише 1979 р. було підписано мирний договір, а Ізраїль вивів свої війська з Синайського півострова 1982 р. Зараз Єгипет розвиває туризм шаленими темпами завдяки історичним пам'яткам та природним особливостям морського узбережжя півострова Сінай та провінції Хургада. 2019 р. країну відвідали майже 15 млн туристів. Частка туризму економіки країни — близько 12% (Economic impact of

COVID-19 on tourism and remittances: Insights from Egypt, 2021).

Ізраїль — країна, яка продовжує жити в стані війни з Палестиною десятиліттями. У 1947 р. ООН проголосувала за поділ Палестини на окремі єврейські та арабські держави, а Єрусалим визнали міжнародним містом. У 1948 р. створено державу Ізраїль, яку не визнала арабська сторона. Зараз зберігається висока напруженість між Ізраїлем та палестинцями, які проживають у Східному Єрусалимі, Газі та на Західному березі. Водночас на туризм у Ізраїлі припадає 6,2% економіки. Найпопулярніші види туризму в цій країні — паломництво, медичний, культурний. Навіть знаючи про те, що в країні триває війна, іноземні туристи охоче їдуть до Ізраїлю: гуляти вулицями стародавнього біблійного Єрусалиму, куштувати традиційні страви в Тель-Авіві або відновлюватися на курортах Мертвого моря. У 2019 р. країну відвідали 4,5 млн туристів (Economic Impact Reports, 2021).

Конфлікт у Боснії та Герцеговині тривав у 1992–1995 рр. Дейтонськими угодами 1995 р. передбачено збереження єдиної федеративної держави, що складається з двох частин: мусульмансько-хорватської Федерації Боснії та Герцеговини та Республіки Сербської. Наразі, за офіційними даними, з 1995 р. приріст турпотоків у країну становив 24% щорічно, а Всесвітня організація туризму прогнозувала, що до 2020 р. Боснія та Герцеговина займе третє місце у світі за темпами розвитку туризму. У 2010 р. Сараєво було в топ-10 міст для відвідування від путівника «Lonely Planet». У 2019 р. загальний внесок туризму в економіку Боснії та Герцеговини складав 10,5% (Economic Impact Reports, 2021).

Є і інші приклади того, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни. Їх досвід став базою для наукових досліджень та узагальнень (Alluri, 2009; Zeid A. Kassouha, 2019; Causevic and Lynch, 2011).

Загалом взаємозв'язок між війною та туризмом був донедавна малодослідженою темою. Уперше на це вказав Джон Уолтон наприкінці ХХ ст., акцентувавши, зокрема, на недостатній увазі дослідників щодо вивчення впливу

Першої світової війни на туристичні потоки (Walton, 1996) Інші дослідники підтвердили цю думку, відзначивши, що історія та розвиток туризму в складних умовах військового часу — «майже недосліджена сфера» (Gordon, 1998). Стрімкий розвиток сучасного туризму і наявність у цей період воєнних конфліктів та багаточисельні зв'язки між війною та туризмом спонукали багатьох дослідників звернутися до цієї теми. Темою досліджень стали складні відносини між війною та туризмом з урахуванням усього спектра їхньої динаміки, включаючи політичні, психологічні, економічні та ідеологічні фактори на різних рівнях, у різних політичних та географічних точках.

Звертає на себе увагу збірка «Tourism and War», яка вийшла у 2013 р., у якій Річард Батлер та Вантані Сантикул зазначили, що «туризм зазвичай розглядається як явище, якому для процвітання потрібний мир» (Butler and Sunkul, 2013, с.1). Туризм, пов'язаний у народній уяві з дозвіллям та відпочинком, розглядається як суто мирна практика, а війна — як її заперечення. Маючи обмежені попередні дослідження з цієї теми, Батлер і Сантикул визначили їх обсяг як втручання, що кидає виклик «спрощеній ідеї про те, що війна та туризм завжди протистоїть один одному» (там само). У збірці наведено кілька прикладів, починаючи з середньовіччя і закінчуючи сьогоденням, які розкривають багатогранний розвиток туризму серед і через конфлікти в різних місцях, включаючи Тихий океан, Європу, Близький Схід, Північну Америку, Африку та Південно-Східну Азію, показуючи різноманітні способи взаємодії туризму й війни.

Автори акцентують, що деякі місця стали туристичними пам'ятками насамперед через війну та конфлікт, наприклад, як місця відпочинку та тренувань для військ. Серед досліджуваних питань: туризм, війна й політична нестабільність: територіальні та релігійні перспективи; від війни у В'єтнамі до «війни з терором»; туризм і бойове захоплення; англійський туризм і війна 1500–1800 рр.; війна і туризм: ХІХ та ХХ ст.; туризм до і під час війни; туризм, сформований війною; розвиток туризму разом із загрозами війн і звірств тощо.

Питання миру та туризму розглядаються авторами тією мірою, якою вони стосуються наслідків війни для туризму, що виникають після припинення військових дій. Таким чином, дослідження демонструє, як не лише місцерозташування, а й політичні стратегії, історичні випадковості, транспортні зв'язки та економічна доцільність відіграли свою роль у розвитку й продовженні туризму до, під час та після війни. Ця збірка, перш за все, спонукає до роздумів, сприяє розумінню взаємозв'язків між війною, миром і туризмом у багатьох різних частинах світу в різних масштабах та надає орієнтовні напрями майбутніх досліджень.

У 2019 р. вийшов спеціальний випуск «Japan Review», який також був сфокусований на мінливих та різноманітних зв'язках війни та туризму і досліджував їх з погляду воєнного часу та пов'язаного з війною туризму в сучасній Японії з 1880-х рр. по теперішній час. Зокрема, у збірці акцентувалося на трьох ключових темах: туризм як сучасний «дисциплінарний інструмент» (par excellence), що дозволяє спостерігати, виробляти знання та заохочувати інтернаціоналізацію та втілення соціальних норм; державна участь у туризмі як публічної дипломатії, спрямованої на просування м'якої сили і як проведення національної політики в країні й у всій Імперії; пам'ять про війну та її (ре)формування за допомогою туристичних практик і репрезентацій, включаючи туристизацію місць, пов'язаних із війною (Elliott and Milne, 2019).

У результаті свого дослідження автори дійшли висновку, що приклади прогресивного чи критичного військового часу та туризму, пов'язаного з війною, дійсно існують. Такий туризм має тенденцію шукати транснаціональну політичну солідарність, підкреслювати державну агресію і винуватість військового часу й відторгнення патріотизму. Тому, на думку авторів, цей потенціал туризму, як мирної і антимілітаристської практики, потребує подальшого вивчення, як і те, у якій якості туризм і мілітаризм можуть містити можливості для стабільності, перемоги чи навіть антиколоніалізму. Крім того, учені справедливо застерігають від того, щоб уважати

участь у туризмі у військовий час або інтерес до туризму, пов'язаного з військовою, визнанням націоналістичних чи мілітаристських симпатій.

Розглядаючи зв'язок між міжнародним туризмом, збройним конфліктом і воєнними витратами, деякі автори відзначають, що раптові та жорстокі конфліктні ситуації підвищують сприйняття туристами ризику. На думку цих авторів, загальною політичною відповіддю на управління та відвідування місць військових конфліктів є зростання витрат на безпеку. Ці витрати в умовах збройного конфлікту подають позитивний сигнал міжнародному співтовариству про здійснення зусиль щодо забезпечення безпеки туристів і відновлення миру та стабільності.

Таким чином, збільшення воєнних витрат після конфлікту може допомогти знизити зростання туристичного ризику з управління серед потенційних іноземних туристів. Однак автори зауважують, що сприйняття і ставлення міжнародного співтовариства можуть змінитися лише за певний період. Сприйняття і зміна відносини є продуктом інформаційного впливу та обробки інформації, що, у свою чергу, потребує певного часу. Зміни у ставленні та сприйнятті можуть відставати від реальних змін в умовах країни (Gray & Wilson, 2009).

У країнах, які пережили або переживають воєнний конфлікт, виникає питання: скільки часу потрібно країні, щоб відновити привабливість для міжнародного туризму після збройного конфлікту. Це включає вивчення впливу витрат на безпеку порівняно з військовими витратами на основний негативний зв'язок між міжнародним туризмом і збройним конфліктом. Результати досліджень з цього приводу свідчать, що витрати на безпеку не можуть за короткий період часу усунути негативний вплив збройного конфлікту на міжнародні туристичні потоки в країні призначення. Однак витрати на безпеку можуть призвести до негативних наслідків конфлікту приблизно через вісім років після початку конфлікту в міру збільшення міжнародних туристичних потоків. Збройний конфлікт потребує значних витрат, і його слід уникати

всіма можливими засобами. У разі неминучого конфлікту ефективне використання витрат на безпеку може допомогти відновити мир через деякий час, що, водночас, призведе до збільшення міжнародних туристичних потоків.

Цікавою для нас працею є розвідка Зейда А. Кассухи (Kassouha, 2019). На прикладі міст Сараєво і Мостар у Боснії та Герцеговині описано, як країни успішно відновлюють туристичну галузь після війни. Автор представляє огляд процесу забезпечення стійкості в постконфліктному туристичному ландшафті, аналізуючи різні форми адаптації туризму до постконфліктного контексту, а також підходи до спадкування та меморіалізації, пов'язані з війною 1992–1995 рр. Як індикатори змін, спричинених війною, називаються форми туризму, які з'являються загалом після збройних конфліктів: темний туризм — стосується відвідування місць, пов'язаних зі смертю, катастрофами або людськими стражданнями (Lennon and Foley, 2000); туризм пам'яті — «туризм до місць, з якими людина підтримує міцні особисті біографічні стосунки, (...), місця страждань, втрат, минулого пригнічення, які проживали особисто або члени групи, до якої ви належите» (Bechtel and Jurgenson, 2013, с. 13). Цей вид туризму має особистісний вимір, що відрізняє його від темного туризму і робить його різновидом «посттравматичного спорідненого туризму» (Bachimon and Dério, 2010).

Іншим важливим фактором, на думку автора, є спадщина. У постконфліктному контексті він розрізняє дві широкі категорії: попередню спадщину, яка вже була створена до конфлікту, і спадщину, створену конфліктом. Таким чином, науковець розрізняє «збережену» або «реабілітовану» спадщину (колишня спадщина, збережена або мало деградована внаслідок конфлікту), «нову» спадщину (в результаті конфлікту) і «гібридну» спадщину (стародавню спадщину, символічну цінність якої було змінено конфліктом) (Kassouha, 2018, с. 184–189).

Питання збереження культурної спадщини під час війни є надзвичайно актуальним. Як свідчать історія, війна в Югославії, правління

талібів в Афганістані, агресія Росії проти України, агресори не обов'язково мають на меті захоплення землі, ресурсів і влади. Замість цього їх метою здебільшого є знищення культурної спадщини, свідчення незручного минулого, яке вони намагаються переписати.

Так за попередніми підрахунками, від початку війни в Україні було повністю пошкоджено або знищено понад 150 різних пам'яток та об'єктів культури. Український культурний фонд створив інтерактивну «Мапу культурних втрат», яка демонструє масштаб руйнації пам'яток унаслідок вторгнення Росії в Україну (Український культурний фонд, 2022). Тому увесь досвід, накопичений країнами в подібних умовах, стане в пригоді Україні і потребує детального вивчення.

Зважаючи на складний зв'язок між туристичною практикою та війною, слід відзначити, що багато напрямів оснований на реліквіях і розповідях про минулі битви. Військові туристи «в реальному часі» є нішевою групою, для якої наявність або близькість конфлікту є спокусою, а не стримуючим фактором. Ці туристи мають різні мотиви, такі як бажання більше дізнатись про конфліктну ситуацію з перших рук, а не покладатися на наративи ЗМІ, пережити відчуття небезпеки, розуміти історії тих, хто постраждав від насильства, або, що найбільш проблематично, розглядати конфлікт як видовище для розваги. Туроператори задовольняють усі ці потреби, пропонуючи немало так чи інакше присвячених військовій тематиці продуктів. Хоча зруйновані війною країни потребують фінансових переваг, які приносить туризм, етичні міркування актуальні як для туристів, так і для операторів, враховуючи наслідки отримання матеріальної чи нематеріальної вигоди від труднощів інших. Усі ці практики військового туризму в реальному часі можна зрозуміти з точки зору різних відносин до ризику — одні шукають ризик заради нього самого, а інші прагнуть більше дізнатись або набути досвіду конфліктної ситуації, водночас зменшуючи ризик для себе.

Висновки. Отже, нині тема війни і туризму доволі актуальна, оскільки в багатьох країнах

частка доходів від туризму складає значний відсоток ВВП, а конфліктні ситуації торкаються багатьох країн. Теми впливу війни на туризм охоплює широкий спектр: це не лише місцезнаходження, а й політичні стратегії, історичні випадковості, транспортні зв'язки та економічна доцільність, які відіграють свою роль у розвитку та продовженні туризму до, під час та після війни. Приклади країн, які успішно відновлюють туристичну галузь після війни і їх накопичений досвід має стати підґрунтям для України в розробці власних планів щодо існування та подальшого розвитку туризму в країні. За затяжного воєнного конфлікту з Росією, на нашу думку, Україні слід звернути особливу увагу на досвід Ізраїлю у відновленні туризму. Як свідчить досвід країн, які пережили подібне, нинішню увагу до України практично всього світу теж можна застосувати з метою розвитку туризму, наприклад, надавати інформацію про нашу історію та культуру, а не тільки про бойові дії. Зважаючи на актуальність розвитку туристичної індустрії і туризму для України в умовах воєнних дій Росії, є конче необхідним вивчення наукового доробку з цієї теми і аналіз досвіду інших країн, які опинились у подібних умовах.

Список посилань

- Антоненко, В. С. (2015). Міждержавні та регіональні військові і етнорелігійні конфлікти як лімітуючий фактор розвитку туризму. *Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації: тези доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції*, Київ 23 квітня 2015 р. Т. 2., с. 12–16. Видавничий центр КНУКіМ <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8760/2/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%9A%D1%96%D0%9C.pdf#page=12>
- Заваріка, Г. М., Солодовник, А. В. (2019). Вплив конфліктного періоду на розвиток міжнародного туризму. *Географія та туризм*. В. 39. Національна бібліотека імені В. І. Вернадського. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gt_2017_39_5.pdf
- Парфіненко, А. Ю. (2015). Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального ви-
- ща. *Actual problems of international relations*. Release 126 (part I). P. 12–23.
- Савченко, І. А. (2015). Вплив тероризму та військових дій на міжнародний туризм. *Electronic Volyn National University Institutional Repository*. <http://95.217.214.133/bitstream/123456789/11259/1/Savchenko%20I.%20%D0%90.pdf>
- Український культурний фонд. (2022). <https://ucf.in.ua/>
- Alluri, R. M. (2009). *The Role of Tourism in Post-Conflict Peacebuilding in Rwanda*. Swisspeace.
- Araña, J. E., & León, C. J. (2008). The impact of terrorism on tourism demand. *Annals of tourism research*, 35(2), 299–315.
- Bachimon, P. and Dérioz, P. (2010). “Tourisme affinitaire”, *Téoros. Revue de recherche en tourisme*, Vol. 29, n°1, disponible sur. <http://teoros.revues.org/496>
- Bechtel, D. and Jurgenson, L. (2013). *Le tourisme mémoriel en Europe centrale et orientale*, Pétra (Editions).
- Butler, R. and Suntikul, W. (2013). “Tourism and war: an ill wind?” in Butler, R. and Suntikul, W. (eds.), *Tourism and War*. Routledge.
- Causevic, S. and Lynch, P. (2011), “Phoenix Tourism: Post-Conflict Tourism Role”, *Annals of Tourism Research*, Vol. 38, n°3, p. 780–800.
- Cyprus: Selected Issues; IMF Country Report (2021). No. 21/126. *International monetary fund*. <https://www.imf.org>
- Economic impact of COVID-19 on tourism and remittances: Insights from Egypt. (2021). *IFPRI*. <https://www.ifpri.org/blog/economic-impact-covid-19-tourism-and-remittances-insights-egypt>
- Economic Impact Reports. (2021). *World travel & tourism council*. <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>
- Elliott, A. and Milne, D. (2019). “Introduction. War, Tourism, and Modern Japan”, *Japan Review*, Vol. 33, Special Issue, pp. 3–28.
- Feridun, M., & Shahbaz, M. (2010). Fighting terrorism: are military measures effective? Empirical evidence from Turkey. *Defense and Peace Economics*, 21(2), 193–205.
- Fleischer, A., & Buccola, S. (2002). War, terror, and the tourism market in Israel. *Applied Economics*, 34(11), 1335–1343.
- Gordon, B. M. (1998). “Warfare and Tourism: Paris in World War II”. *Annals of Tourism Research*, Vol. 25, Number 3, pp. 616–638

- Gray, J. M., & Wilson, M. A. (2009). The relative risk perception of travel hazards. *Environment and Behavior*, 41(2), 185–204.
- Kassouha, Z. A. (2018). *Le tourisme en Syrie, passé, présent, futur : entre résilience et réinvention* [Thèse de doctorat, Université d'Avignon et des Pays de Vaucluse]. Avignon.
- Lennon, J. J. and Foley, M. (2000). *Dark tourism. The attraction of death and disaster*. Cengage Learning EMEA.
- Predicting Travellers' Impact. (2022). <https://forwardkeys.com/>
- Saha, S., & Yap, G. (2013). The Moderation Effects of Political Instability and Terrorism on Tourism Development. *Journal of Travel research*, 53(4), 509–521.
- Walton, J. (1996). "Leisure Towns in Wartime: The Impact of the First World War in Blackpool and San Sebastián", *Journal of Contemporary History*, Vol. 31, Number 4, pp. 603–618.
- Zeid A. Kassouha (2019). Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity. Observations from Bosnia and Herzegovina. *OpenEdition Journals*. <https://journals.openedition.org/viatourism/3984>
- ### References
- Antonenko, V. S. (2015). Interstate and regional military and ethno-religious conflicts as a limiting factor in the development of tourism. *Hostynnist, servis, turyzm: dosvid, problemy, innovatsii: abstracts of reports of the 2nd International Scientific and Practical Conference, Kyiv, April 23, 2015*, Vol. 2, pp. 12–16. Kyiv National University of Culture and Fine Arts Publishing Center. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8760/2/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%9A%D1%96%D0%9C.pdf#page=12>. [In Ukrainian].
- Zavarika, H. M., Solodovnyk, A. V. (2019). The impact of the conflict period on the development of international tourism. *Heohrafiia ta turyzm*. V. 39. V. I. Vernadskyi National Library. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/gt_2017_39_5.pdf. [In Ukrainian].
- Parfinenko, A. Yu. (2015). International tourism in Ukraine: geopolitical aspects of a global phenomenon. *Actual problems of international relations*. Release 126 (part I). P. 12–23. [In Ukrainian].
- Savchenko, I. A. (2015). The impact of terrorism and military operations on international tourism. *Electronic Repository of Volyn National University Institutional*. <http://95.217.214.133/bitstream/123456789/11259/1/Savchenko%20I.%20%D0%90.pdf>. [In Ukrainian].
- Ukrainian Cultural Fund. (2022). <https://ucf.in.ua/>. [In Ukrainian].
- Alluri, R. M. (2009). *The Role of Tourism in Post-Conflict Peacebuilding in Rwanda*. Swisspeace. [In English].
- Araña, J. E., & León, C. J. (2008). The impact of terrorism on tourism demand. *Annals of tourism research*, 35(2), 299–315. [In English].
- Bachimon, P. and Dério, P. (2010). "Tourisme affinitaire", *Téoros. Revue de recherche en tourisme*, Vol. 29, n°1, disponible sur. <http://teoros.revues.org/496>. [In French].
- Bechtel, D. and Jurgenson, L. (2013). *Le tourisme mémoriel en Europe centrale et orientale*, Pétra (Editions). [In French].
- Butler, R. and Suntikul, W. (2013). "Tourism and war: an ill wind?" in Butler, R. and Suntikul, W. (eds.), *Tourism and War*. Routledge. [In English].
- Causevic, S. and Lynch, P. (2011), "Phoenix Tourism: Post-Conflict Tourism Role", *Annals of Tourism Research*, Vol. 38, n°3, p. 780–800. [In English].
- Cyprus: Selected Issues; IMF Country Report (2021). No. 21/126. *International monetary fund*. <https://www.imf.org/>. [In English].
- Economic impact of COVID-19 on tourism and remittances: Insights from Egypt. (2021). *IFPRI*. <https://www.ifpri.org/blog/economic-impact-covid-19-tourism-and-remittances-insights-egypt>. [In English].
- Economic Impact Reports. (2021). *World travel & tourism council*. <https://wtcc.org/Research/Economic-Impact>. [In English].
- Elliott, A. and Milne, D. (2019). "Introduction. War, Tourism, and Modern Japan", *Japan Review*, Vol. 33, Special Issue, pp. 3–28. [In English].
- Feridun, M., & Shahbaz, M. (2010). Fighting terrorism: are military measures effective? Empirical evidence from Turkey. *Defense and Peace Economics*, 21(2), 193–205. [In English].
- Fleischer, A., & Buccola, S. (2002). War, terror, and the tourism market in Israel. *Applied Economics*, 34(11), 1335–1343. [In English].
- Gordon, B. M. (1998). "Warfare and Tourism: Paris in World War II". *Annals of Tourism Research*, Vol. 25, Number 3, pp. 616–638. [In English].

- Gray, J. M., & Wilson, M. A. (2009). The relative risk perception of travel hazards. *Environment and Behavior*, 41(2), 185–204. [In English].
- Kassouha, Z. A. (2018). *Le tourisme en Syrie, passé, présent, futur : entre résilience et réinvention* [Thèse de doctorat, Université d'Avignon et des Pays de Vaucluse]. Avignon. [In French].
- Lennon, J. J. and Foley, M. (2000). *Dark tourism. The attraction of death and disaster*. Cengage Learning EMEA. [In English].
- Predicting Travellers' Impact. (2022). <https://forwardkeys.com/>. [In English].
- Saha, S., & Yap, G. (2013). The Moderation Effects of Political Instability and Terrorism on Tourism Development. *Journal of Travel research*, 53(4), 509–521. [In English].
- Walton, J. (1996). “Leisure Towns in Wartime: The Impact of the First World War in Blackpool and San Sebastián”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 31, Number 4, pp. 603–618. [In English].
- Zeid A. Kassouha (2019). Post-conflict tourist landscapes: between the heritage of conflict and the hybridization of tourism activity. Observations from Bosnia and Herzegovina. *OpenEdition Journals*. <https://journals.openedition.org/viatourism/3984>. [In English].

Надійшла до редколегії 11.06.2022